
ОПАЛЮК Т.Л.,
кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський
національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський,
Україна

АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті здійснено порівняльно-аналітичний огляд сутнісного розуміння понять: «рефлексія», «рефлексійна позиція», «рефлексійні вміння», «рефлексійна культура» та «рефлексійна компетентність». Конкретизовано їх визначення з позицій здійснюваного дослідження соціальної рефлексії майбутнього вчителя, взаємозв'язок та взаємопідпорядкування на засадах ієрархії педагогічних категорій.

Ключові слова: рефлексія, рефлексійна позиція, рефлексійні вміння, рефлексійна компетентність, рефлексійна культура.

В статье предложен сравнительно-аналитический обзор подходов к сущностного понимания понятий: «рефлексия», «рефлексивная позиция», «рефлексивное умение», «рефлексивная культура» и «рефлексивная компетентность». Конкретизированы их определения с позиций осуществляемого исследования социальной рефлексии будущего учителя, взаимосвязь и взаимоподчинение на основе иерархии педагогических категорий.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивная позиция, рефлексивные умения, рефлексивная компетентность, рефлексивная культура.

This article suggests the comparative and analytical review of approaches to the essential understanding of such concepts as «reflection», «reflexive position», «reflexive skills», «reflexive culture»

and «reflexive competence». Their definitions are determined from the point of the social reflection research of the future teacher, their interconnection and interdependence are specified on the principles of the hierarchy of pedagogical categories.

Key words: *reflection, reflexive position, reflexive skills, reflexive competence, reflexive culture.*

Постановка проблеми. Розгляд рефлексії у різних галузях науки дає змогу нам зосередити увагу на сутнісних характеристиках виучуваного дидактичного феномену, означеного в цілому як одна з найважливіших здатностей окремого індивіда, соціальної групи знаходитись у відношенні не тільки з собою, зі здійснюваною діяльністю, але й із соціокультурним оточенням. Необхідність розвитку рефлексійних умінь у процесі підготовки майбутніх учителів зумовлюється такими причинами: взаємодіючи з учнями, учитель постійно стикається з новими проблемами, ситуаціями, конфліктами, що потребують швидкого та ефективного їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «рефлексія» часто стосується діяльності вчителя. Так, К. Вербова, К. Вазіна, Т. Давиденко, І. Ісаєв, С. Кондратьєва, Ю. Кулюткін, А. Маркова, Г. Сухобська та інші вчені дійшли висновку, що результативність впливу педагога на учнів значно підвищується завдяки рефлексійним процесам. Гносеологічні характеристики рефлексії та їхнє вираження в мисленнєвих і, зокрема, пізнавальних процесах розкрито у працях Г. Антипова, О. Огурцова, Л. Родоса, М. Розова. Питання інтелектуальної та особистісної рефлексії розробляються в дослідженнях В. Давидова, Г. Голіцина, О. Зака, О. Тюкова, Б. Ельконіна.

Місце рефлексії в структурі навчальної діяльності розкривалось у працях М. Дубовської, О. Мальської, І. Поліванова, В. Рубцова, О. Семенова, О. Сидельникової, І. Улановської, О. Яркіна та ін. Особливе значення, у тому числі й для здійснюваного дослідження, має проблема з'ясування генетичних чинників рефлексії. Основи цього наукового напрямку закладено в дослідженнях Ж. Піаже. У вітчизняній психології провідне місце займають праці С. Максименка.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб здійснити порівняльно-аналітичний огляд сутнісного розуміння понять, конкретизації взаємозв'язку та взаємопідпорядкування рефлексійних умінь, рефлексійної позиції, рефлексійної культури та рефлексійної компетентності особистості. Розкрити взаємозв'язок понять «рефлексія», «рефлексійна позиція», «рефлексійні вміння», «рефлексійна компетентність», «рефлексійна культура».

Виклад основного матеріалу. З'ясування сутності поняття «рефлексія» дасть нам можливість зробити порівняльний огляд змістового розуміння суміжних понять, таких як: «рефлексійна позиція», «рефлексійні вміння», «рефлексійна компетентність», «рефлексійна культура».

Проблема рефлексії вивчається в різних наукових галузях: філософії, психології, педагогіці. Спектр змістів, у яких використовують поняття реф-

лексії, достатньо широкий: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, роздуми, обмірковування своїх дій та ін. Звертаючись до історії філософії, можна відстежити генезу розвитку поняття рефлексії від «джерела ідей» у філософії Просвітництва (Г. Лейбніц, Д. Локк, Б. Спіноза, Д. Юм), «методу мислення» у німецькій класичній філософії (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте) до розуміння рефлексії як загальної категорії різних галузей філософського знання (А. Большунов, В. Молчанов, М. Розов, Н. Трофімов) [3].

У філософії «рефлексія» - це форма певної теоретичної діяльності суспільно-розвиненої людини, що спрямована на обмірковування своїх особистих дій і їх законів, діяльність самопізнання, котра розкриває специфіку духовного світу людини. Виявлено, що проблема рефлексії у філософії найбільш інтенсивно розроблялась за трьома напрямками: під час вивчення теоретичного мислення, процесів комунікації, що пов'язані з необхідністю розуміння та координації дій учасників цих процесів, під час вивчення самосвідомості [4].

У психології процес рефлексії досліджують під час розробки методологічних питань вивчення рефлексії, де рефлексія розглядається як категорія самосвідомості, обґрунтовується її зв'язок з діяльністю та пропонується схема рефлексійної діяльності (О. Анісімов, В. Вазіна, Г. Щедровицький); у ході експериментального вивчення рефлексії в рамках дослідження теоретичного мислення (Л. Виготський, В. Давидов, А. Зак, А. Маркова, С. Рубінштейн та ін.). У психологічних дослідженнях «рефлексія» розуміється як фундаментальна здатність свідомої істоти бути у відношенні до особистої свідомості, мислення, умов та способів здійснення життєдіяльності (С. Ру-

бінштейн, Б. Ельконін) [5].

Аналіз досліджень за названими напрямами сприяв усвідомленню специфіки поняття «рефлексія» у сфері педагогічних знань: рефлексія – мисленнєво-діяльнісний чи чуттєво-усвідомлюваний процес самосвідомості суб'єктом своєї діяльності.

У педагогічній площині рефлексія досліджувалась К. Вербовою, І. Ісаєвим, І. Казімірської, Б. Ковалевим, С. Кондратьєвою, В. Кривошеєвим, Ю. Кулюткіним, Л. Перміною, Є. Петрушихіною, В. Сластьоніним, Г. Сухобською та ін. Висновок, що впливає з досліджень названих авторів, такий: якщо аналізувати педагогічний процес у контексті «суб'єкт-суб'єктної парадигми» (А. Бодалев, Г. Ковальов та ін.), то результативність взаємодії педагога з тими, хто навчається, значно підвищується завдяки рефлексійним процесам [6].

Аналіз зарубіжної літератури з проблеми професійної рефлексії педагогів показує, що в цілому сучасні розробки стосуються механізмів функціонального навантаження рефлексії, виявлення її місця та ролі в різних аспектах педагогічної діяльності, пошуку оптимальних шляхів її цілеспрямованого розвитку (М. Ван Манен, К. Кларк, Д. Лістон, Д. Найлз, Ф. Фуллер, П. Петерсон, Т. Уайлдмен) [7].

Однією з провідних цілей сучасної вищої педагогічної освіти є розвиток у майбутнього вчителя бажання й уміння вчитися протягом усього життя, системно доповнюючи й збагачуючи професійні знання й уміння, отримані у процесі навчання у вищому навчальному закладі. Уміння вчитися як потреба в самовдосконаленні є фундаментальною для професії вчителя. Педагог має вміти звертатися до свого внутрішнього світу, розуміти мотиви власних дій. Процес самопізнання й

аналізу себе як суб'єкта педагогічної діяльності можливий для вчителя лише за умови сформованості рефлексійних умінь. Тож для студента педагогічного університету рефлексійні вміння є базовою властивістю, формування якої відбувається протягом усього періоду навчання у вищій школі.

У низці сучасних психолого-педагогічних праць (А. Веремчук, Г. Давидова, М. Карнелович, М. Косова, М. Лопарьова, Л. Панова, О. Сазонова, Т. Ушева та інші) сутність рефлексії розглядається саме через вміння.

У дисертаційній праці Т. Лопарьової рефлексійні вміння розглядаються як система свідомих дій та операцій, спрямованих на усвідомлення, розуміння й оцінку суб'єктом власного «Я», своєї діяльності та поведінки. Вони забезпечують успішність протікання процесів навчання, формують об'єктивну самооцінку суб'єктом особистісних властивостей, поведінки, діяльності [11]. Специфічні *функції* рефлексійних умінь висвітлюються:

а) інтегративна: рефлексивні вміння є результат діяльності, основа формування суб'єктної позиції та інструмент, що забезпечує суб'єкту реалізацію особистості;

б) перетворювальна: рефлексійні вміння забезпечують успішність і вдосконалення будь-якої діяльності, у тому числі – навчальної [11].

Т. Ушева аналізує рефлексію майбутнього педагога через такі вміння: аналізувати та адекватно сприймати самого себе, визначати й аналізувати причини своєї поведінки, а також її результативні параметри й допущені помилки, розуміти свої якості в теперішньому у порівнянні з минулим і прогнозувати перспективи розвитку, розуміти причини дій іншого суб'єкта у процесі взаємодії, аналізувати прожиті ситуації й ураховувати дії інших

у своїх поведінкових стратегіях, визначати підстави для діяльності, оцінювати власну позицію, прогнозувати подальший хід дій, повертатися думкою в минуле й оцінювати правильність обраного плану, самовизначатися в робочій ситуації, утримувати колективну задачу, приймати відповідальність за справу, здійснювати покрокову організацію діяльності та зіставляти результати з метою діяльності [12].

Дотичними до поняття «рефлексійні вміння студента» є поняття «рефлексійна позиція», «рефлексійна культура», «рефлексійна компетентність».

Ю. Кулюткін і Г. Сухобська зазначають, що рефлексія – це не просто знання й розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє індивіда, котрий рефлексує. Лише на основі взаємодії з іншими за наявності прагнення індивіда зрозуміти думки й дії іншого й оцінюванні себе очима цього іншого, він виявляється здатним рефлексійно віднести й до самого себе. Поряд з цим М. Д'яченко та Л. Кандибович розглядають поняття «рефлексія вчителя» як процес пізнання ним самого себе як професіонала, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань, пов'язаних із педагогічною діяльністю, міркування про самого себе як особистість, усвідомлення того, як його сприймають й оцінюють учні, колеги, інші оточуючі люди [18, с. 232].

Виявляючи себе в діяльності, особистість прагне зайняти певну життєву позицію. Рефлексія дає змогу говорити про таке особливе особистісне утворення як рефлексійна позиція педагога.

Якщо розглядати позицію як категорію, то розуміти її треба як значеннєву життєву орієнтацію: погляди, уявлення, установки й диспозиції особистості щодо умов власної життєді-

яльності [18]. Отже, позицію можна розглядати як єдність суб'єктивного й об'єктивного в особистості, що формується в спільній діяльності з іншими.

У психолого-педагогічній літературі «рефлексійну позицію» («рефлексійну активність», «готовність до педагогічної рефлексії», «педагогічну рефлексію» та ін.) розглядають як узагальнено-ціннісне ставлення до професії та педагогічної діяльності (С. Вершловський); як оцінний компонент професійного мислення вчителя (О. Цокур); як особистісно-значущий зміст діяльності (Л. Яковлева); як певну фазу діяльності, що виникає в ситуації суперечності необхідного й можливо-го (В. Лекторський).

У широкий науковий обіг уводить словосполучення «рефлексійна позиція студента» О. Багдай, характеризує її як стійку усвідомлену систему ставлень особистості до власної діяльності й до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що забезпечує формування та збагачення досвіду особистості. Сформована рефлексійна позиція виявляється як готовність до усвідомленого вибору найбільш ефективного способу дії в різних ситуаціях майбутньої професійної діяльності [14].

Культура в системі освіти посідає провідне місце, оскільки відіграє значну роль у процесі становлення й розвитку особистості студента. Переймаючи досвід поколінь, убираючи в себе людську культуру, він пізнає навколишній світ, формується як особистість.

Рефлексійна культура є засобом удосконалення педагогічної культури педагога. О. Раздорська пише про те, що професійна рефлексія та рефлексійна культура в сучасних умовах є важливими механізмами саморозвитку та професійного зростання студен-

тів. Дослідниця характеризує рефлексійну культуру як інтегральну якість, що представлена єдністю теоретичної та практичної готовності особистості до створення внутрішніх цінностей, що визначаються через осягнення сенсу життя й професії, самоаналіз, самооцінку та саморозуміння [13].

Рефлексія педагога на себе й на культуру стає умовою сенсонаповнення педагогічної діяльності, завдяки чому пояснення як ознака безупинної наступності діяльного освоєння світу утворює пізнавальне відношення відповідності між діями людини й об'єктами світу [16, с. 123], між діями педагога й об'єктами виховання й навчання.

Педагог, вступаючи у взаємодію з учнем (студентом), проектує на нього культурний досвід, виступає тим самим суб'єктом культури. Тут виявляється суперечність: педагог, накладаючи на об'єкт виховання та навчання визначення досвіду, об'єктивує їх або, за висловом М.Туровського, трактує їх як приналежне учню (студенту). Щоб зняти цю суперечність, педагог робить об'єктом рефлексії об'єктивіацію, а тим самим і себе як суб'єкта культури [16, с. 123].

У педагогічній діяльності сполучаються три рівні культури. Завдяки такому сполученню педагогічні дії «замикають» усю систему «культура – діяльність» на саму себе, повертають її до вихідного початку, але на інакшій основі – основі особистісної діяльності [17, с. 61].

Якщо підходити до розгляду понять «рефлексійна культура» і «рефлексійна компетентність» з погляду рівнів освіченості, то, за Б. Гершунським, друге можна розглядати як компонент першого. А культура сприймається як найвищий рівень вияву освіченості та компетентності.

Рефлексійну компетентність вивчають Ю. Бабаян, О. Гулеєва, А. Максимов, К. Нор. На думку науковців, рефлексійна компетентність утілюється у вдумливе й відповідальне ставлення до своєї діяльності, яке засноване на постійному осмисленні цієї діяльності та її результатів в інтересах інших людей. О. Гулеєва визначає рефлексійну компетентність студентів педагогічного коледжу як професійну якість особистості, яка дає змогу найбільш ефективно й адекватно здійснювати рефлексійні процеси, реалізовувати рефлексійні здібності та суб'єктність студентів через створення ними образу «Я-педагог», що забезпечує процес розвитку й саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності [15].

Рефлексійна компетентність складається з поінформованості щодо процесів актуалізації особистості, реалізації рефлексійних здібностей щодо осмислення та подолання стереотипів мислення й утворення нового інноваційного змісту. Це важлива професійна якість особистості, що позитивно впливає на процеси індивідуально-професійного розвитку [19, с. 50]. Структура рефлексійної компетентності містить у собі: знання про рольові функції й позиціональну організацію колективної взаємодії (кооперативний тип рефлексії); уявлення про внутрішній світ іншої людини, психологічних детермінантах її активності й відносин (комунікативний тип рефлексії); уявлення про свої вчинки й відносини, образ власного «Я» як індивідуальності (особистісний тип рефлексії); знання про об'єкти та способи взаємодії з ними, здатність інтроспективно переглядати й відслідковувати хід своєї інтелектуальної діяльності (інтелектуальний тип рефлексії). Сис-

тема взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів рефлексійної компетентності включає когнітивний, операційний та особистісно-мотиваційний компоненти [20, с. 2].

У якості концептуальних основ формування рефлексійної компетентності А. Максимов пропонує такі положення:

- процес підготовки майбутніх педагогів має здійснюватися на основі компетентісно-діяльнісного підходу;
- основою процесу підготовки майбутніх педагогів має стати спеціально організована педагогічна рефлексія;
- рефлексійна компетентність є системоутворювальною компетентністю сучасного педагога;
- процес формування рефлексійної компетентності має бути адекватним природі рефлексійної дії.

Рівень професійної компетентності фахівця в значній мірі залежить не лише від рівня усвідомлення ним професійних обов'язків, а й від його здатності до самопізнання, самовдосконалення. Рефлексійна компетентність як детермінанта соціалізації особистості, механізм професійної та соціальної ідентичності, входить до переліку необхідних компетентностей. А формування та розвиток рефлексійної компетентності – це процес, який передуює професійній діяльності студентів.

Висновки і пропозиції. Отже, здійснивши аналіз понятійно-категорійного апарату дослідження проблеми формування соціальної рефлексії майбутнього вчителя а також порівняльно-аналітичний огляд сутнісного розуміння понять «рефлексія», «рефлексійна позиція», «рефлексійні вміння», «рефлексійна культура» та «рефлексійна компетентність»: рефлексійні вміння ми розглядаємо як систему свідомих дій та операцій, спрямованих на усвідомлення, розу-

міння й оцінку суб'єктом власної діяльності та поведінки; рефлексійна позиція виявляється як готовність до усвідомленого вибору найбільш ефективного способу дії в різних ситуаціях

майбутньої професійної діяльності; рефлексійну культуру та рефлексійну компетентність особистості ми вбачаємо як найвищий рівень освідченості та компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради, 2004. – № 20. – 134 с.
2. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1972. – С.123.
3. Бугенко Я. Процеси розгортання інтелектуальної рефлексії у модульно-розвивальному освітньому циклі // Психологія і суспільство, 2003. – № 4. – С. 45.
4. Философский словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1993. – 840 с.
5. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1972. – С. 255.
6. Краевский В.В. Педагогика между философией и психологией // Педагогика. – 1994. – № 6. – С. 24-31.
7. Решетова З.А. Психологические основы профессионального обучения. – М.: МГУ, 1985. – 128 с.
8. Лушчаева Е.В. Развитие рефлексии в общении средствами социально-психологического тренинга: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. – М., 1989. – 17 с.
9. Ковалев Г.А. Основные направления исследования методов активного обучения в странах Запада // Психологический журнал. – 1989. – № 1. – С. 28-34.
10. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: ЛГУ, 1995. – 144 с.
11. Лопарёва М. А. Формирование рефлексивных умений студента в учебно-познавательной деятельности : автореф. дис... канд. пед наук : 13.00.01 / Лопарёва Марина Александровна. – Оренбург, 2009. – 240 с.
12. Ушева Т.Ф. Педагогические условия формирования рефлексивных умений студентов в учебном процессе вуза : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ушева Татьяна Федоровна Ушева. – Новокузнецк, 2010.
13. Раздорская О. В. Формирование рефлексивной культуры студентов медицинского вуза в процессе изучения английского языка : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / Раздорская Олеся Владимировна. – М., 2009.
14. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю.Г.Татур. – М.: Высшая школа, 1989. – 141 с.
15. Гулеева О. В. Становление рефлексивной компетентности студентов педагогического колледжа средствами интерактивных технологий / О. В. Гулеева. – М. : Просвещение, 1990. – 210с.
16. Туровский М.Б. Философские основания культурологии. – М.: РОССПЭН, 1997. – 440 с.

17. Конев В. А. Курс «Философия образования (культурноантропологический аспект)». – Вып. 6. – Самара: Сам ГПИ, 1994. – 165 с.
18. Психология. Словарь-справочник / Под ред. М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбовича. – Мн.: Хелтон, 1998. – 399 с.
19. Ульяніч І. В. Рефлексивна компетентність у педагогічній діяльності / І. В. Ульяніч // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 2. – С. 49–51.
20. Ряховская А. Ю. Пути формирования рефлексивной позиции будущего специалиста-регионоведа в условиях профессионального образования [Электронный ресурс] / А. Ю. Ряховская // Образование и общество. – 2009. – № 4. – Режим доступа : <http://www.education.repot.ru>.
21. Малихін, О. В. Ієрархія компетентностей сучасного педагога / О. В. Малихін // 1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи : зб. матер. міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. В. О. Огнев'юка. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 65–75.
22. Малихін, О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 307 с.

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny // Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 2004. – # 20. – 134 s.
2. Krutetskiy V.A. Osnovy pedagogicheskoy psikhologii. – M.: Prosveshchenye, 1972. – S.123.
3. Buhenko Ya. Protsey roz'hortannya intelektual'noyi refleksiyi u modul'no-rozvyval'nomu osvitu'omu tsykli // Psykholohiya i suspil'stvo, 2003. – # 4. – S. 45.
4. Fylosofskyy slovar'. – M.: Sovet'skaya entsyklopedyya, 1993. – 840 s.
5. Krutetskiy V.A. Osnovy pedagogicheskoy psikhologii. – M.: Prosveshchenye, 1972. – S. 255.
6. Kraevskiy V.V. Pedagogika mezhdru fylosofiyey y psikhologiyey // Pedagogika. – 1994. – # 6. – S. 24-31.
7. Reshetova Z.A. Psykholohicheskiye osnovy professyonal'noho obucheniyya. – M.: MHI, 1985. – 128 s.
8. Lupshaeva E.V. Razvytye refleksiy v obshcheniy sredstvamy sotsyal'no-psykholohicheskoho trenynha: Avtoref. dys. ... kand. psykh. nauk. – M., 1989. – 17 s.
9. Kovalev H.A. Osnovnyye napravleniyya yssledovaniyya metodov aktyvnoho obucheniyya v stranakh Zapada // Psykholohicheskiy zhurnal. – 1989. – # 1. – S. 28-34.
10. Kuz'myna N.V. Metody yssledovaniyya pedagogicheskoy deyatel'nosti. – L.: LHI, 1995. – 144 s.
11. Lopar'eva M. A. Formirovaniye refleksyonykh umeniy studenta v uchebno-poznavatel'noy deyatel'nosti : avtoref. dys... kand. ped nauk : 13.00.01 / Lopar'eva Maryna Aleksandrova. – Orenburh, 2009. – 240 s.

12. *Usheva T.F. Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya refleksivnykh umeniy studentov v uchebnom protsesse vuza : avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Usheva Tat'yana Fedorovna Usheva. – Novokuznetsk, 2010.*
13. *Razdorskaya O. V. Formirovaniye refleksivnoy kul'tury studentov meditsynskogo vuza v protsesse yzucheniya ankhlyyskogo yazyka : avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Razdorskaya Olesya Vladymirovna. – M., 2009.*
14. *Bespal'ko V. P. Systemno-metodicheskoe obespecheniye uchebno-vospitatel'nogo protsessa podgotovki spetsyalistov / V. P. Bespal'ko, Yu.H. Tatur. – M.: Vysshaya shkola, 1989. – 141 s.*
15. *Huleeva O. V. Stanovleniye refleksivnoy kompetentnosti studentov pedagogicheskogo kolledzha sredstvamy ynteraktivnykh tekhnologiy / O. V. Huleeva. – M.: Prosveshcheniye, 1990. – 210s.*
16. *Turovskiy M.B. Fylosofskiy osnovaniya kul'turologiy. – M.: ROSSPЭN, 1997. – 440 s.*
17. *Konev V. A. Kurs «Fylosofiya obrazovaniya (kul'turoantropologicheskyy aspekt)». – Вып. 6. – Samara: Sam HPY, 1994. – 165 s.*
18. *Psikhologiya. Slovar'-spravochnik / Pod red. M.Y. D'yachenko, L.A. Kandibovicha. – Mn.: Khelton, 1998. – 399 s.*
19. *Ul'yanich I. V. Refleksivna kompetentnist' u pedagogichniy diyal'nosti / I. V. Ul'yanich // Praktichna psikhologiya ta sotsial'na robota. – 2009. – # 2. – S. 49–51.*
20. *Ryakhovskaya A. Yu. Puty formirovaniya refleksivnoy pozytsiy budushcheho spetsialista-rehionoveda v usloviyakh professyonal'nogo obrazovaniya [Elektronnyy resurs] / A. Yu. Ryakhovskaya // Obrazovaniye y obshchestvo. – 2009. – # 4. – Rezhym dostupa : <http://www.education.renom.ru>.*
21. *Malykhin, O. V. Iyerarkhiya kompetentnostey suchasnogo pedagoga / O. V. Malykhin // 1025-richchya istoriyi osvity v Ukraini: tradytsiyi, suchasnist' ta perspektyvy : zb. mater. mizhnarod. nauk. konf. / za zah. red. V. O. Ohnev'yuka. – K. : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2014. – S. 65–75.*
22. *Malykhin, O. V. Orhanizatsiya samostiynoyi navchal'noyi diyal'nosti studentiv vyshchikh pedagogichnykh navchal'nykh zakladiv: teoretyko-metodologichnyy aspekt : monografiya / Oleksandr Volodymyrovych Malykhin. – Kryvyy Rih : Vydavnychyy dim, 2009. – 307 s.*

Opalyuk Tetiana Leonidovna

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant of the Chair of Social Pedagogy and Social Work, Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogiienko, Kamyanets-Podilsky, Ukraine
E-mail: pidgorna87@ukr.net

ANALYSIS OF THE CONCEPTUAL CATEGORY APPARATUS STUDY OF THE PROBLEM OF FORMATION OF THE SOCIAL REFLEXION OF THE FUTURE TEACHER